

Kucherepa, M. 2016. Stanovlennia ta diialnist prosvitianskykh orhanizatsii na Volyni (1918–1939 rr.) [Formation and Activity of Enlightenment Organizations in Volyn (1918–1939)]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky*. Vyp. 3. 27–35. [in Ukrainian]

Kucherepa, M. & Tsetsyk, Ya. 2011. *Ukrainski natsionalni partii na Volyni (1921–1939 roky)* [Ukrainian National Parties of Volyn (1921–1939)]. Ch. 1. Lutsk : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. [in Ukrainian]

Polishchuk, Ya. 2009. *Rivne: mandrivka kriz viky* [Rivne: Journey Through Centuries]. Rivne: Volynski oberehy. [in Ukrainian]

Portnov, A. 2008. *Nauka u vyhanni: Naukova i osvittnia diialnist ukrainskoi emihratsii u mizhvoienii Polshchi (1919–1939)* [Science in Exyle: Scientific and Educational Activity of Ukrainian Emigrants in Poland between Wars (1919–1939)]. Kharkiv: KhIFT. [in Ukrainian]

Savchuk, B. 1996. *Volynska «Prosvita»* [«Prosvita» from Volyn]. Rivne: Lista. [in Ukrainian]

УДК 94(477)«1920»

DOI: 10.20535/2307-5244.48.2019.176384

В. В. Сокирська

<https://orcid.org/0000-0002-9983-3234>

*Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини*

О. П. Чучалін

<https://orcid.org/0000-0003-3876-8237>

*Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини*

V. V. Sokyrska

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

O. Chuchalin

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

**УКРАЇНЬСКА ПРОМИСЛОВІСТЬ 1920-Х РР. ЯК
СКЛАДОВА ЄДИНОГО НАРОДНОГОСПОДАРСЬКОГО
КОМПЛЕКСУ СРСР**

*Ukrainian Industry of the 1920's as Part
of the All-Union Economy*

У статті проаналізовано форми й методи більшовицької централізаторської політики в управлінні промисловістю, досліджено систему підпорядкування базових галузей української промисловості. Доведено, що через систему загальносоюзних наркоматів і союзних трестів відбулася адміністративно-територіальна інкорпорація та політично-економічна уніфіка-

ція промислової інфраструктури Донбасу і Наддніпрянщини. Пролетаризація регіонів певною мірою зумовила їхню русифікацію.

Ключові слова: УСРР, СРСР, промисловість, трести, централізація, бюджет.

The article analyzes the forms and methods of the Bolshevik centralization policy in the field of industrial management and explores the subordination system of the main branches of Ukrainian industry. It is proved that the centralization of management led to the inevitable centralization of production, supply and distribution.

As part of the USSR, Ukraine represented a diverse and wealthy economic complex, which played a significant role in all branches of the All-Union economy. Given the considerable reserves of local raw materials, almost all branches of industry had a powerful base and were closely interconnected. The Kryvyi Rig — Donetsk region was characterized by a well-developed socioeconomic structure which was of interest to central authorities. It is found that the administrative and territorial integration, as well as political and economic unification of industrial infrastructure of Donbass and Prydniprovya took place due to the system of All-Union Commissariats and Union trusts. The proletarianization of the regions to some extent predetermined their Russification.

The trusts were reorganized from self-sustaining associations into the bodies of technical management. The vast industry of Ukraine was transferred to the All-Union Commissariats. After the object of industry came into the ownership of the Union and the Ukrainian government lost the right to manage it, the very concept of the integrity of the Ukrainian industry was violated. All the objections of the Ukrainian government against such a situation were ignored. Industrialization became a major economic priority, as well as a system unifier of signs of independent industrial management.

Keywords: UkrSSR, USSR, industry, trusts, centralization, budget.

Розпад СРСР на початку 1990-х рр. і поява на його теренах незалежних держав поставили на порядок денний вироблення власних орієнтирів державного, соціально-економічного і національно-культурного будівництва. Одним із пріоритетних завдань для пострадянських країн, зокрема України, було становлення їхнього господарства. Економіка України, керована командно-адміністративною системою, наприкінці 1980-х рр. становила потужну частину союзної економіки — 14% промислової й 22% сільськогосподарської продукції. За такими кількісними показниками Україну могли б визнати як економічно розвинену країну. Однак її господарський комплекс, зокрема промисловість, характеризувався повним одержавленням, основи якого закладалися ще в 1920-х рр.

До Першої світової війни Україна також була одним із найбільш економічно розвинених районів у складі Російської імперії. Її промисловість давала понад 20% усієї промислової продукції Росії. На українських шахтах видобували 71% вугілля, підприємства давали 68% чавуну, 58% сталі, 80% цукру тощо. Однак промисловість була розміщена досить нерівномірно. Переважно вона була зосереджена на Донбасі, Криворіжжі, Наддніпрянщині та Лівобережжі¹. Тут концентрувались і основні робітничі кадри, більшість яких за національним складом становили росіяни.

Після того, як більшовики встановили владу в Україні 1919 р., вони зробили кроки для об'єднання промисловості під керівництвом Кремля. Передусім під об'єднання потрапила важка та оборонна промисловість. РСФФР взяла на себе безпосереднє управління окремими галузями українського промислового виробництва, передавши їх під юрисдикцію Вищої ради народного господарства РСФФР. В окремих республіках існували також ради народного господарства, діяльність яких курувала ВРНГ РСФФР. Їхні функції виконували уповноважені ВРНГ РСФФР при уряді республік. На території республік діяли главки ВРНГ РСФФР, зокрема Главцукор, Главвугілля тощо.

Мета статті — визначити ключові форми й методи російської радянської централізаторської політики в управлінні промисловістю, показати систему підпорядкування базових галузей республіканської промисловості.

Окреслена проблема в історіографії новітньої доби залишається малодослідженою. Вагомий внесок у вивчення місця та ролі України в системі союзного народногосподарського комплексу належить С. Кульчицькому (Кульчицький, С. 1995; 2003). Зарубіжні автори демонструють неупередженість в розкритті даної теми, але брак доступу до джерельної бази призводить до суперечливих оцінок російської радянської економічної політики щодо УРСР у 1920-х рр. Зарубіжну історіографію представляють роботи дослідників різних періодів, які орієнтувалися на вивчення ситуації в СРСР, відносин між його суб'єктами, рівня економічного та національного розвитку (Коларз, В. 1952; Менінг, А. 1953). Зарубіжні вчені розглядали національну політику, економічний і культурний розвиток Української РСР у системі радянської держави й підкреслювали колоніальний статус її економіки (Мейс, Дж. 1983; Карр, Е. 1990; Безансон, А. 2000; Апплебаум, Е. 2017).

На VIII Всеросійському з'їзді рад, що проходив у грудні 1920 р. в Москві, було приділено значну увагу розвитку кам'яновугільної промисловості й важкої індустрії. З'їзд пропонував ВРНГ ужити всіх можливих заходів для збільшення 1921 р. видобутку вугілля й металу в Донецькому районі. Ставилася завдання, щоб цей показник був не меншим, ніж 600 млн.

¹ Съезды советов Всероссийские и Союза ССР в постановлениях и резолюциях: сборник. М. : Съезды советов. 1935. С. 7.

пудів вугілля і 25 млн. пудів чавуну¹. Серед заходів для розвитку виробничої діяльності у вказаних районах з'їзд пропонував Президії ВЦВК, РНК і РПО вирішити питання про новий територіальний розподіл районів у вказаних місцевостях, з урахуванням інтересів гірничої і металургійної промисловості. Централізація управління призводила до неминучої централізації виробництва, постачання й розподілу. Згорання торгівлі вело до тотальної та повсюдної її заміни на державну централізовану систему заготівель і розподілу продуктів харчування й промислових товарів.

У більшовицьких колах з'явилося навіть обґрунтування такої ситуації: централізована соціалістична економіка відрізняється від капіталістичної тим, що в першій складність представляють проблеми раціонального постачання виробника і споживача, а в другій — збут виробничої продукції. Звідси робився висновок про централізацію розподілу як планового господарювання. Так виникала необхідність у потужному і єдиному органі, який володів би монополією на основну масу продукції, що вироблялася в Україні. Саме цей орган і мав замінити собою ринок. Відповідно до цієї теорії розподіл продуктів і матеріалів по республіках (особливо по Україні, Туркестану) йшов виключно з центру. Комісія з використання при ВРНГ з грудня 1919 р. по червень 1921 р. розподіляла практично всі продукти й матеріали в Україні, наприклад, від ниток, тканин, мила, одягу, паперу до рослинної олії, солі, цукру, патоки й жирів, які виробляли переважно в Україні. Донецькому басейну відводилась особлива роль в економіці країни як провідному регіону існування важкої промисловості та джерелу експортної сировини. Цим визначалась і особлива увага до постачання Донбасу робочою силою, а також усіма необхідними технічними засобами, одягом, взуттям, продуктами харчування. На засіданнях комісії з використання при ВРНГ за перше півріччя 1920 р. проблема забезпечення Донбасу була постійною темою обговорень.

Х з'їзд РКП(б), що відбувся в березні 1921 р., затвердив новий напрямок внутрішньої політики радянської держави. У ході її реалізації суттєвих трансформацій мала зазнати промисловість. Постановою РПО від 12 серпня 1921 р. та постановою РНК УСРР від 21 жовтня 1921 р. «Про основні положення про заходи з відновлення великої промисловості, підйому і розвитку виробництва» закладався правова база подальшого їх існування². Система управління націоналізованою промисловістю підлягала децентралізації. На великих підприємствах запроваджувалися методи ринкової економіки. Вони отримували права і обов'язки юридичних осіб і переходили на господарський розрахунок — забезпечували собі самоокупність, повертаючи

¹ Съезды советов Всероссийские и Союза ССР в постановлениях и резолюциях: сборник. Москва: Съезды советов. 1935. С. 154.

² Копії постанов ВУЦВК, РНК УСРР, ВРНГ УСРР. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України в м. Києві (ЦДАВО України). Ф. 773. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 15.

витрати виробництва продажем продукції. У державній власності залишалися переважно великі підприємства. Дрібні заводи і фабрики передавалися в оренду. Замість главків створювалися трести, які діяли на основі господарського розрахунку і об'єднували підприємства за галузевими, територіальними або галузево-територіальними ознаками Їх учасники втрачали виробничу, комерційну, а часом і юридичну самостійність. Фабрики і заводи, що входили до трестів, не мали статусу юридичних осіб.

Перші трести з'явилися наприкінці 1921 р. В Україні було утворено 19 трестів, які об'єднували однорідні або пов'язані між собою підприємства з повною господарською і фінансовою незалежністю. Окремі з них сформували досить великі об'єднання, такі як «Донвугілля», «Південсталь», «Машинотрест», «Цукротрест» тощо. Майже відразу за трестами стали створюватися синдикати, які закуповували сировину, планували торговельні операції та збували однорідну продукцію групи трестів. Ринок засобів виробництва сформувався під впливом діяльності синдикатів, улаштування ярмарків і заснування товарних бірж (Кульчицький, С. 2003, с. 9).

1923 р. правову базу трестованої промисловості було посилено новими нормативними актами. 2 липня 1923 р. ВУЦВК затвердив «Декрет про трести», продублювавши відповідний правовий документ РСФРР від 10 квітня 1923 р. 17 липня 1923 р. союзний Раднарком видав «Декрет про трести місцевого значення»¹. Господарський розрахунок змінився на комерційний, а засади самоокупності — на отримання прибутку. Вперше в законодавстві з'явилося точне визначення тресту як промислового підприємства, його майнової відповідальності, меж прав органів управління. Одночасно було встановлено правила формування, реєстрації, фінансування тресту, визначалися права і обов'язки органів управління та ревізії, впроваджено амортизацію й відрахування на резервний капітал і фонди, а також формувався порядок відрахування. Трест, отже, набував більш-менш чіткої організаційної і правової форми.

Планомірне зростання промисловості висунуло на порядок денний проблему створення окремого промислового бюджету і спеціального промислового фонду як для загальносоюзної, так і для республіканської промисловості. Створення СРСР і його Конституцію було нав'язано національним республікам. Це дало Москві широкі можливості передати ключові галузі промисловості цих республік під керівництво Раднаркому СРСР. Справжні наміри Кремль прикривав мотивуванням потреб створити союзно-республіканське управління промисловістю, доцільністю об'єднаного керівництва. Все це мало забезпечити гармонізацію промислового життя частин Союзу. Цим самим «...почали поділяти не функції в управлінні промисловістю між

¹ Копії постанов ВУЦВК, РНК УСРР, ВРНГ УСРР. ЦДАВО України. Ф. 773. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 94.

союзними і республіканськими органами, а саму промисловість на так звану союзню і республіканську. Від України відбиралися не тільки права на розпорядження національно-державним майном, а й право власності на нього. Промисловість знову переставала бути українською, а ставала чужою, розташованою на українському терені, як це було і раніше» (Кононенко, К. 1965, с. 210).

З утворенням СРСР було сформовано 72 трести загальносоюзного значення, що об'єднали 800 підприємств чисельністю 545 тис. робітників, тобто 14% усіх трестів, а це становило 25% усіх підприємств і 65% загальної кількості робітників¹. Розширилися права ВРНГ союзних республік стосовно підвідомчої їм промисловості, стало необхідно поєднати функції союзного Наркомату промисловості з республіканськими відносно як загальносоюзної, так і республіканської промисловості. Постало питання про спільне управління з боку союзних республік тими трестами, підприємства яких діяли на їхній території. Намітилася потреба акумулювати державних капітали у формі міжвідомчого тресту (Каганович, Л. 1927, с. 77).

Конституція 1924 р. створила умови для віднесення промисловості, особливо її важливих стратегічних галузей, до управління союзними наркоматами. Таким чином, республіканські наркомати промисловості, або Вищі ради народного господарства, підпорядковувалися не стільки республіканському Раднаркому, скільки ВРНГ Союзу РСР. Кремль намагався не лише позбавити республіки права керувати їхньою промисловістю, а й перебрати це право на себе. Просування ідеї про союзно-республіканське управління промисловістю під час прийняття Конституції СРСР, доцільності об'єднаного керівництва ставало лише декорацією, яка приховувала справжні наміри Москви.

У середині 1920-х рр. відбудова підходила до завершення. Валова продукція державної промисловості низки підприємств, підпорядкованих УРНГ, становила у 1924/25 господарському році — 54%, а в 1925/26 р. — 91%. За 1924/25 р. промисловість зросла на 68%, а в 1925/26 р. — на 74%. Питома вага УСРР у загальносоюзній промисловості збільшилася з 14% у 1921/22 р. до 20% у 1925/26 р. Надзвичайно високі темпи промислового зростання пояснювалися введенням в експлуатацію раніше законсервованих підприємств. У 1925/26 р. 11% усього обсягу капіталовкладень в українську промисловість уперше було спрямовано на новобудови (Кульчицький, С. 2003, с. 11).

Показники зростання основного капіталу промисловості України та капітальних витрат свідчать про неухильне збільшення її продуктивних сил, про примноження питомої ваги промисловості республіки у виробничих потуж-

¹ Копія доповіді РНК УСРР в РПО СРСР про фінансування тресту Південсталь. ЦДАВО України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 9.

ностях СРСР. За даними Представництва ВРНГ УСРР при президії ВРНГ СРСР, на 1 жовтня 1925 р. основний капітал промисловості України досяг 24,3% загальнопромислового капіталу СРСР, на 1 жовтня 1926 р. — 24,6% і на 1 жовтня 1927 р. — 25,1%. Капітальні затрати промисловості України в загальній сумі капітальних витрат Радянського Союзу в 1925/26 бюджетному році становили 26,4%, а в 1926/27 — 28,9% (Нариси розвитку народного господарства УСРР. 1949, с. 67).

Відповідно до даних українських центральних органів влади, питома вага української промисловості досягла довоєнного рівня і становила 20,1% промисловості СРСР. Із загальної суми витрат на капітальне будівництво промисловості Радянського Союзу за 1923/24 та наступні бюджетні роки включно в сумі понад 5 млрд. крб. На українську промисловість за цей час припадало понад 1 млрд. 50 млн. крб. При значному зростанні питомої ваги галузей, що виробляють засоби виробництва в капітальних витратах: в 1923/24 р. капітальні витрати на галузі, що виробляють засоби виробництва, становили 76% усіх капітальних витрат української промисловості, а в 1927/28 р. вони становили 82% (Введенский, В. 1928, № 3, с. 9).

Цукрова промисловість СРСР перебувала на 3 місці у світовому цукровому виробництві (1 і 2 місця належали Німеччині та Чехо-Словаччині відповідно). У цукровій промисловості Союзу РСР Україна відігравала ключову роль. Саме завдяки розвитку української цукрової промисловості Радянський Союз збільшив свої потужності у 20 разів. Продукція Донвугілля у 1925/26 р. становила 911 млн. пудів, у 1926/28 р. — 1 млрд. 140 млн. пудів, а в 1927/28 р. — близько 1,5 млрд. пудів. Такими темпами було практично досягнуто довоєнного видобутку. У 1926/27 господарському році продукція Південнорудного тресту суттєво збільшилася порівняно з попереднім роком. На 46% зросло виробництво залізної руди, на 13% — марганцевої руди, виплавлення чавуну досягло 2 млрд. 190 млн. т, сталі — 2 млрд. 20 млн. т, прокату — 1 млрд. 590 млн. т. Ставилося завдання збільшити пропускну спроможність залізниць України, особливо найбільш завантажених вузлів, пов'язаних з рухом хлібних перевезень і палива.

Державний бюджет України в 1925/26 р. становив 183 млн., у 1926/27 р. — 245 млн., а на 1927/28 бюджетний рік передбачався у сумі 257 млн. крб. За загального зростання державного бюджету збільшувалися також асигнування на найважливіші галузі: промисловість, основні культурні потреби, освіту та охорону здоров'я. Промисловість України отримала з бюджету в 1924/25 р. 45 млн., у 1925/26 р. — понад 155 млн., а в 1926/27 р. — 176,6 млн. крб. На освіту в 1924/25 р. було виділено близько 59 млн., у 1925/26 р. — 87 млн., у 1926/27 р. — 107 млн. крб. У 1927/28 р. передбачалося виділити на освіту державним і місцевим бюджетам 137 млн. крб. На охорону здоров'я було виділено: в 1924/25 р. — 22 млн. крб.,

в 1925/26 р. — 32 млн. крб., в 1926/27 р. — 40 млн. крб., на 1927/28 р. передбачалося 47 млн. крб.¹

У середині 1920-х рр. на порядок денний було поставлено питання про мілітаризацію країни в ході втілення генеральної лінії партії на індустріалізацію. Ймовірними противниками СРСР вважалися індустріально розвинені країни Західної Європи, що підвищувало вимоги й до промисловості Союзу РСР. При обговоренні першого п'ятирічного плану на XV з'їзді ВКП(б) у грудні 1927 р. К. Ворошилов фактично сформував військову доктрину СРСР: «П'ятирічний план народного господарства повинен виходити з неминучості збройного нападу на СРСР і, отже, з необхідності, виходячи з матеріальних ресурсів, організації такої оборони Радянського Союзу, яка забезпечила б переможну відсіч об'єднаними силами наших вірогідних противників»².

Виходячи з заявленої політики в промисловості, планувалося побудувати цивільну промисловість і всі галузі народного господарства країни, щоб у разі необхідності вона могла швидко перейти на військові рейки. Цей принцип ставав основою індустріалізації країни і передбачав подвійну спеціалізацію підприємств на випадок війни. Навіть за таких підходів на території України існували всі сприятливі умови для розвитку оборонної промисловості.

Порайонне розміщення підприємств важкої індустрії подвійного призначення на XV з'їзді спеціально не обговорювали, але в доповіді О. Рикова була висловлена думка про недоцільність розвитку підприємств ВПК в Україні внаслідок її близького географічного розташування до кордонів СРСР з не зовсім дружньою Західною Європою. Акцент робився на прискорений розвиток індустріальної бази Уралу.

Фактично відібравши в Україні її промисловість, Москва не звільнила республіку від обов'язків фінансувати наростання основних фондів тієї промисловості коштом українських накопичень, спрямовуючи на цю мету основну суму таких асигнувань. За 1925–1929 рр. головні фонди планової промисловості України зросли на 77%, зокрема промисловості союзної підлеглості на 87,8%, республіканської — на 26,5% (Кононенко, К. 1965, с. 211).

У складі СРСР Україна представляла різноманітний і багатий господарський комплекс, що відігравав значну роль у всіх галузях загальносоюзного народного господарства. Практично всі галузі промисловості мали тут потужну базу з огляду на значні запаси місцевої сировини і були тісно пов'язаними одна з одною. Масовість і концентрованість цих запасів та висока їх якість забезпечували, окрім того, великий масштаб місцевого промислового виробництва і його високу конкурентоспроможність.

¹ Копії постанов ВУЦВК, РНК УСРР, ВРНГ УСРР. ЦДАВО України. Ф. 773. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 67–82.

² XV съезд Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Стенографический отчет. 1928. М. — Л., 1928. С. 886.

Таблиця № 1

Показники питомої ваги української трестованої промисловості у загальній промисловій продукції СРСР станом на 1924/25 господарський рік [59, с. 8]:

Продукція	СРСР	УСРР	% у загальносоюзній
Уся трестована промисловість	3 254,5	671,5	21
мінеральне паливо	95,7	76,7	80
металургія	144,9	59,7	41
машинобудування	154,6	38,7	25
харчове виробництво	882,6	350,5	40
шкіряне (і хутряне) виробництво	140,2	24,6	18

Щоб здійснювати індустріалізацію з огляду на інтереси воєнно-промислового комплексу СРСР і галузей, що його обслуговували, всю радянську промисловість у питанні планування, фінансування і постачання було поділено на дві групи: групу «А», що спеціалізувалася на виробництві засобів виробництва, і групу «Б» — виробництво товарів широкого вжитку. До групи «А» належали галузі важкої промисловості, група «Б» складалася з галузей легкої та харчової промисловості. Відповідним було й фінансування: на розвиток важкої промисловості, яка мала пріоритет у забезпеченні військово-промислового комплексу, виділялися значні фінансові ресурси, зокрема валютні. Підприємства, що належали до групи «Б», фінансувалися за залишковим принципом.

Питання господарських відносин викликали суперечності між Москвою і Харковом. Україна містила на порівняно невеликій території досить значну промисловість. Донецький басейн міг вважатися, разом з нафтовими районами азійської частини Союзу РСР, важливим промисловим центром. Його промисловість була об'єднана у великі трести, найважливішими з яких були вугільний трест («Донвугілля»), сталевий трест («Південсталь»), південний трест руди («ПРТ»), південний машинобудівний трест («ПМТ»), трест похідних продуктів вугілля («Хімвугілля») і трест сільськогосподарських машин («Сільмаштрест»). Ці трести об'єднували всю вугільну, залізну і марганцеву промисловість України, досить значну гірничу і машинобудівну індустрію та понад половину всієї хімічної промисловості Радянського Союзу. При такій питомій вазі української індустрії неминучими ставали суперечності з Москвою через централістські схильності останньої.

У другій половині 1920-х рр. українська промисловість опинилася в особливо скрутному становищі. Сталося це через недостатнє і несвоєчасне надання коштів із союзного фонду, зумовлене монополією зовнішньої торгівлі недостатнє, неправильне і несвоєчасне постачання отриманим із-за кордону устаткуванням та іншими необхідними предметами. Також дуже нега-

тивну роль відіграла неналежно налагоджена співпраця з російськими радянськими установами поза межами України, які забезпечували постачання української індустрії. Окрім того, московські інстанції дозволяли собі тримати українські трести під постійним жорстким контролем та прямо втручатися в їхню діяльність. Тому градус напруження у відносинах між Москвою і Харковом постійно зростає. Одним із прикладів може стати ревізія, котру в травні 1926 р. у місцевих трестах провів керівник ВРНГ СРСР Ф. Дзержинський. Під час неї здійснювалися арешти і звільнення¹.

Децентралізація в управлінні українською промисловістю створила б умови для використання прибутків її підприємств для власних потреб та сприяла б її високому рівню розвитку. Несправедливість ситуації щодо української промисловості полягала й у тому, що значну частину її прибутків відраховували до загальносоюзного фонду. При цьому обсяг імпорту для України обчислювали значно меншими сумами, ніж від неї надавалося предметів експорту. Понад те, Україна сплачувала за значну частину імпорту, призначеного не для неї.

Претензії українських урядовців щодо несправедливого ставлення центральної влади до підтримки української промисловості мали зворотній ефект. У Москві ухвалили здійснювати значні капіталовкладення у промисловість поза межами України. Велике невдоволення в Україні викликало те, що до списку 26 запланованих до капіталовкладень на 1925 р. союзних підприємств потрапило лише два українських.

Попри всі старання офіційного Харкова, у Кремлі вирішили будувати новий великий завод сільськогосподарських машин у Ростові, тобто на території РСФРР, у безпосередньому сусідстві з Україною. У Харкові ж справедливо вважали, що було б доцільніше побудувати завод там, де не потрібно тривалого транспортування вугілля, металу, сталі, тобто в українському промисловому районі. Між Москвою і Харковом виникали серйозні суперечності й щодо використання південних портів — Новоросійська, Одеси й Миколаєва. У Кремлі перевагу надавали розвитку Новоросійського порту, спрямовуючи туди переважну кількість вантажів. При цьому не враховувалися економічна доцільність та краща інфраструктура саме українських портів. Тим більше, центр неодноразово порушував питання про перенесення бази радянського торговельного флоту з Одеси до Новоросійська².

У грудні 1929 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про реорганізацію управління промисловістю», за якою головною ланкою управління ставало підприємство, а не трест. На підприємствах налагоджувалося госпрозрахункове господарювання, якого не було в часи непу. Трести перетворювалися з госпрозрахун-

¹ Діяльність Кагановича Л. М. в ЦК КП(б) України — документи з національного питання. Російський державний архів соціально-політичної історії (РДАСП). Ф. 81. Оп. 3. Спр. 130. Арк. 28.

² Діяльність Кагановича Л. М. в ЦК КП(б) України — документи з національного питання. РДАСП. Ф. 81. Оп. 3. Спр. 130. Арк. 42.

кових об'єднань на органи технічного управління. Того ступеня незалежності, яку мали трести непівської доби, підприємства не отримали. Однак трестівський госпрозрахунок охоплював переважно управління, тоді як розрахунок підприємств — виробництво (Кульчицький, С. 2003, № 11, с. 16).

Велика промисловість України перейшла в розпорядження загальносоюзних наркоматів, наділених не меншими повноваженнями, ніж головні управління (главки) ВРНГ початку 1920-х рр. Сама ж Вища рада народного господарства та її українська філія перетворилися в січні 1932 р. на Народний комісаріат важкої промисловості. Підприємства харчової промисловості з 1930 р. підпорядковувалися Наркомату постачання. Підприємства легкої й лісової галузей промисловості було виділено в окремі наркомати (Кульчицький, С. 2003, № 11, с. 17). З того часу, як об'єкт промисловості ставав «союзним», а український уряд втрачав право управляти цим об'єктом, порушувалося саме поняття цілісності української промисловості. Всі заперечення українського уряду не отримали позитивних рішень. Навпаки, вилучення українських промислових підприємств зі сфери управління республіки й відведення їх до «союзних» прискорилися.

Порівняно з іншими республіками Україна мала високий рівень промислового розвитку. Своєрідність її становища на той час полягала в тому, що тут основне місце в промисловості належало важкій індустрії, віднесений до розряду загальносоюзної, якою керувала ВРНГ СРСР. Як зазначав у листі на ім'я Л. Кагановича О. Шумський у грудні 1929 р.: «Порівняно з високим рівнем промислового розвитку, база самостійної господарської діяльності республіканського уряду була досить вузькою»¹. За цих умов у питанні про господарські відносини союзних і республіканських органів природно важливого значення набувала роль українського уряду та його органів у керівництві союзною промисловістю в Україні.

Отже, централізаторська політика кремлівського керівництва проявилася в 1920-х рр. і у формуванні господарських відносин між РСФФР/СРСР і УСРР. Намагання уніфікувати управління республіканськими підприємствами, що мали стратегічне значення та наповнювали бюджет, давали додаткові можливості для Москви поставити Україну в економічну залежність від Росії. Важку промисловість УСРР було підпорядковано загальносоюзним наркоматам. З того часу, як об'єкт промисловості ставав «союзним», а український уряд втрачав право керувати цим об'єктом, порушувалося саме поняття цілісності української промисловості. Всі заперечення українського керівництва проти такої політики центру було проігноровано. Індустріалізація стала основним економічним пріоритетом, а також системним уніфікатором ознак самостійного управління промисловістю.

¹ Діяльність Кагановича Л. М. в ЦК КП(б) України — документи з національного питання. РДАСП. Ф. 81. Оп. 3. Спр. 130. Арк. 98.

Безансон, А. 2000. *Бедствие века. Коммунизм, нацизм и уникальность катастрофы*. Москва.

Введенський, В. 1928. Проблеми п'ятирічного плану. *Хозяйство Украины*, № 3. С. 8–20.

Каганович, Л. 1927. *Два года. От IX до X съезда КП(б)У*. Москва.

Карр, Е. 1990. *История Советской России*. Кн. 1: Т. 1. Большевитская революция. 1917–1923. Москва.

Кононенко, К. 1965. *Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї 1917–1960*. Мюнхен.

Кульчицький, С. 1995. *УСРР у добу нової економічної політики (1921–1928 рр.)*. Київ.

Кульчицький, С. 2003. Україна в системі загальносоюзного народногосподарського комплексу. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, Вип. 11. С. 3–32.

Manning, A. 1953. *Ukraine under the Soviets*. New York.

Нариси розвитку народного господарства УСРР. 1949. Київ.

Промышленность Украины (общая характеристика). 1925. *Экономическая жизнь*. 14 октября. С. 6–12.

Applebaum, A. 2017. *Red Famine: Stalin's War on Ukraine*. Allen Lane/Penguin Random House UK.

Kolarz, W. 1952. *Russia and her Colonies*. New York.

Bezanson, A. 2000. *Bedstviye veka. Kommunizm, nacyzm y unikalnost Katastrofy [Disaster of the Century. Communism, Nazism and the Uniqueness of the Holocaust]*. Moskva. [in Russian]

Vvedenskiy, V. 1928. Problemy p'iatyrichnoho planu [The problems of the five-year plan]. *Khoziaistvo Ukrainy*, № 3. S. 8–20. [in Ukrainian]

Kahanovych, L. 1927. *Dva goda. Ot IX do X s'ezda KP(b)U* [Two Years. From IX to X Congress of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine]. Moskva. [in Russian]

Karr, E. 1990. *Istoriya Sovetskoy Rossii [History of Soviet Russia]*. Кн. 1: Тт. 1 y 2. Bol'shevystskaya revolyuciya. 1917–1923. Moskva. [in Russian]

Kononenko, K. 1965. *Ukraina i Rossiia. Sotsialno-ekonomichni pidstavy ukrainskoi natsionalnoi idei 1917–1960* [Ukraine and Russia. Socioeconomic Principles of the Ukrainian National Idea During 1917–1960]. Miunkhen. [in German]

Kulchytskyi, S. 1995. *USRR u dobu novoi ekonomichnoi polityky (1921–1928 rr.)* [USSR in the Era of New Economic Policy (1921–1928)]. Kyiv. [in Ukrainian]

Kulchytskyi, S. 2003. *Ukraina v systemi zahalnosoiuznoho narodnohospodarskoho kompleksu* [Ukraine in the System of the All-Union National Economic Complex]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, Vyp. 11. S. 3–32. [in Ukrainian]

Manning, A. 1953. *Ukraine under the Soviets*. New York.

Narysy rozvytku narodnoho gospodarstva USRR [The Essays on the Development of the National Economy of UkrSSR]. 1949. Kyiv. [in Ukrainian]

Промышленность Украины (общая характеристика) [Ukrainian Industry (General Characteristics)]. 1925. *Ekonomycheskaia zhizn*. 14 oktiabria. S. 6–12. [in Russian].

Applebaum, A. 2017. *Red Famine: Stalin's War on Ukraine*. Allen Lane/Penguin Random House UK.

Kolarz, W. 1952. *Russia and her Colonies*. New York.